

JANUSZ SIATKOWSKI

Warszawa

Słowiańskie nazwy ‘stopy’, ‘podeszwy’ oraz ‘ślądu stopy’ w świetle materiałów gwarowych i źródeł historycznych

Przedstawiane tu opracowanie w serii moich rozważań nad słowiańskimi nazwami części ciała ma charakter szczególny, uwzględnia bowiem oprócz dwóch bliskich części ciała ‘stopy’ i jej dolnej części ‘podeszwy’, także ‘śląd stopy’. Przyczyną jest fakt, że we wszystkich trzech wypadkach jako nazwy występują tu liczne wyrazy wspólne.

Dla ułatwienia porównania mapy zostały opracowane przy zastosowaniu jednakowych środków technicznych: te same nazwy przedstawiono za pomocą identycznych płaszczyzn i znaków oraz w tej samej kolejności. Nawet nazwy sporadyczne w pewnych z występujących tu znaczeń są przedstawiane paralelnie za pomocą płaszczyzny. Serdecznie dziękuję Pani Profesor Dorocie Rembiszewskiej za pomoc w opracowaniu tych map. Paralelnie opracowano również komentarz. Te same nazwy otrzymały jednakowe oznaczenia liczbowe w trzech działach, a brak odpowiedniej nazwy zasygnalizowany jest przez podanie minusu (kreski). Nieraz pomijam uwagę o grupie nazw (oznaczenie dwucyfrowe) i od razu przedstawiam podział wewnętrzny (oznaczenie trzycyfrowe).

Szczególnych trudności nastręcza rozdzielenie licznych derywatów od rdzenia **step-/stop-* i wtórnego **stop-*, motywowanego ‘stawianiem, stawianiem kroków’ (Vasmer ESRJ, t. 3: 766–767; Skok, t. 3: 338–339; Bezlaj, t. 3: 321; ESUM, t. 5: 426–427). Formy związane z rdzeniem *stop-* zostały oznaczone szarą płaszczyzną, a formy związane ze **stop-* płaszczyzną składającą się z kropek. Sama szara płaszczyzna oznacza wyraz **stopa*, a sama płaszczyzna kropkowana wyraz **stopъnъ*. Od rdzeni tych tworzone są liczne derywaty, które wyróżniam za pomocą odpowiednich znaków geometrycznych. Nieraz nazwy oznaczone tymi znakami występują obocznie z nazwami oznaczonymi za pomocą samej płaszczyzny,

wtedy zostają one podkreślone, nieraz zaś są one wyłączne, co sygnalizuje właśnie brak podkreślenia wprowadzonego znaku.

Brak materiałów sygnalizują na mapach dla bardziej zróżnicowanej południowej Słowiańszczyzny, natomiast rezygnują z pełnego oznaczania pustych punktów w Słowiańszczyźnie wschodniej, zwłaszcza na zazwyczaj jednolitych językowo terenach na północny wschód od Moskwy.

I. Stopa

Mapa charakteryzuje się dużym przemieszaniem nazw. Zapewne w rzeczywistości występują one jeszcze częściej obocznie, niż to wynika z zebranych w OLA materiałów. Tylko niektóre z nich mają bardziej zwarte areały i ostrzejsze granice. Wiele zaś występuje wyspowo. Szczególnie liczne wyspy tworzą nazwy związane z rdzeniami **stop-* i **stop-* oraz z **lap-a* i **slěd-ъ*.

I.1.1. Na oznaczenie ‘stopy’ nazwa **stopa* występuje w kilku większych kompleksach, a wyspowo w rozproszeniu niemal na całym terytorium słowiańskim. Największy areał tworzy ona na terenie Polski (*stopa*, nieraz *stopa* 285, 297, *stopa* 248, *st^uopa* 255, 269, *st^uopa* 249 i *sto^upa*). Łączą się z nim gwary łużyckie (*stopa* 234, *sto^upa* 235 i *stop* 237) oraz zachodnioukraińskie (*sto^lpa*, sporadycznie *stouba* 451, *stoupa* 487). Poza tym **stopa* występuje wyspowo na Białorusi (*sto^lpa* 337, *sto^lpa* 350, tak chyba należy potraktować kontynuant *ы* w tym punkcie), na Ukrainie wokół Kijowa i w kilku rozproszonych punktach (464, 480, 516, 519) oraz w licznych wyspach na terenie Rosji od południa po północ (*sto^lpa* i *sta^lpa*, sporadycznie *st^lpa*).

Lokalnie na Ukrainie oraz w Rosji dominują inne derywaty od rdzenia **stop-*, zasługujące na dokładniejsze omówienie. W kilku punktach zanotowano formację **stop^onja*. Należą tu nie tylko zapisy *s^ltopn’a* w punkcie 413 nad granicą polską i *stop^ln’a* w punkcie 500 koło Czerkasów (tu obocznie z formą *stup^ln’a*), lecz także zapisy typu *styp^ln’a*, odnotowane w kilku punktach na północ od Kijowa, a sporadycznie też na pograniczu na samym wschodzie Ukrainy w punkcie 505. Występującą tu w rdzeniu samogłoskę *y* należy uznać za wywodzącą się z pierwotnego *o*, jak właśnie na tym terenie na kilku mapach kontynuantów *o* w atlasie ukraińskim (AUM, t. 1, m. 57–62). Nazwę *стопня* w znaczeniu ‘stopa’ podaje też Dal (t. 4: 330 s.v. *cmona*). Poza tym od rdzenia **stop-* zapisano w OLA sporadycznie jeszcze kilka dalszych derywatów w znaczeniu ‘stopa’. Zapisanej na Ukrainie nazwy **stopakъ* na północy blisko granicy białoruskiej (*sto^lpak* 418) i koło Szepietówki (*sto^lpak* 453) w innych źródłach nie znalazłem. Forma **stop^on^oь* ‘stopa’ znad granicy polskiej (*s^ltopyn’* 427) ma wprawdzie potwierdzenie u Onyszkiewicza z gwary bojkowskiej (ESUM, t. 5: 426 *стопёнъ*), jednak występujący tu akcent inicjalny raczej wskazuje na wpływ polski (por. analogiczne przykłady

białoruskie w ESBM, t. 12: 307). Sporadyczne zapisy nazwy **stopъkъ* na południu Rosji (*sta'pok* w p. 802 i *sta'p'k'i* w p. 804) z innych źródeł nie są mi znane.

Drugi areal z nazwami od rdzenia *stop-* występuje na terenie chorwacko-serbskim. Formę **stopa* zapisano w kilkunastu punktach (*s'topa*, *stòpa*, *stópa*), w których na mapie nie ma znaku lub jest znak podkreślony. W południowej Słowiańszczyźnie jednak częściej zapisywano w znaczeniu ‘stopa’ derywat **stopadlo* (*sto'palo*, *s'topalo*, *stòpalo*, *stópalo* i podobnie) i trzy razy **stopadla* (*stópala* 54, 55 i *stópala* 152), oznaczony na mapie kółkiem z kropką w środku. Nazwa ta ma bogate poświadczenie w słownikach w dwóch postaciach akcentowych: *stòpalo* oraz *stópalo* (RHSJ, t. 16: 628) i podobnie *cmòпало* oraz *cmónало* w RSHKJ (t. 5: 1037). Sporadycznie *stopalo* odnotowano w jednym punkcie na zachodzie Macedonii (90). W kilku punktach wystąpiły obocznie nazwy **stopa* i **stopadlo* (47, 63, 67 i 82).

Zupełnie odosobniona forma męska w północnej Chorwacji *stò:pal* (30) ma jednostkowe potwierdzenie u czakawskiego pisarza XVI wieku Marulicia (RHSJ, t. 16: 628) oraz w gwarowej formie słoweńskiej *stopal* m. (Plet, t. 2: 579) i *stopál* f. (SSKJ, t. 4: 955). U Marulicia występowała poza tym w znaczeniu ‘stopa’ również forma **stopalb* — *stupal* (RHSJ, t. 16: 816).

I.1.2. Formacje od rdzenia **stop-*, oznaczonego na mapie płaszczyzną składającą się z kropek, też występują w kilku kompleksach. Najszerszy zasięg mają one na terenie białorusko-ukraińsko-rosyjskim. W dialektach południowosłowiańskich tworzą dwa arealy na zachodzie i na wschodzie, brak ich natomiast w centrum. Wykazują one znaczne zróżnicowanie morfologiczne.

Najpierw przedstawię formy występujące w północnej Słowiańszczyźnie. Szczególnie częste są tu dwie formacje: **stopъnъ* (najczęściej *stu'p'en'*, a na Ukrainie *stu'pen'*, *stu'p'in'*, *stu'p'ien'*, *stu'p'en'* itp.) oraz **stopъnja* (zazwyczaj *stup'n'a*). Wykazują one znaczne przemieszanie, mimo to można stwierdzić pewne ich nasilenie na niektórych terenach.

Pierwsza **stopъnъ*, oznaczona na mapie samą kropkowaną płaszczyzną, grupuje się głównie w płn.-wsch. Białorusi, na północy Ukrainy i w pld.-zach. dialektach rosyjskich. Często i niemal na całym terytorium kraju notuje *ступѣнь* w znaczeniu ‘stopa’ atlas białoruski (LAB, t. 3, m. 98, s. 53, por. też SłPogr, t. 4: 614), gwarowy słownik rosyjski podaje go w tym znaczeniu między innymi spod Orła, Kaługi i Smoleńska, w postaci z inicjalnym akcentem z północnych dialektów rosyjskich (SRNG, t. 42, s. 97–98), natomiast słowniki literackich języków wschodniosłowiańskich wyrazu tego w znaczeniu ‘stopa’ albo w ogóle nie notują, jak w wypadku ros. *ступѣнь* (SRJ XI–XVII, t. 28: 218–219; Dal, t. 4: 349; Ożegov, s. 1041; SSRLJ, t. 14: 1110–1111) i ukr. *ступінь* (Hrinč, t. 4: 223; SUM, t. 9: 806–807), albo określają go jako regionalny, jak w wypadku brus. *ступѣнь* (TSBM, t. 5, cz. 1: 355–356, podawanego też przez słownik historyczny HSBM (t. 33: 22–23) z XVI–XVII wieku).

Druga **stopъnja*, oznaczona kółkiem z dwiema pionowymi kreskami i odwróconym znakiem *v* na dole, tworzy kilka dosyć zwartych areałów: głównie na południowej i północnej Białorusi, na znacznej części Ukrainy i w Rosji w wąskim pasie przebiegającym z północy na południe przez Moskwę. Dokładniej zasięg brus. *смыння* w znaczeniu ‘stopa’ w gwarach podaje LAB (t. 3, m. 98, s. 53): występuje ona tu niemal na całym terytorium kraju, brak jej jedynie w niektórych punktach na samej północy i na pewnych terenach na południowy zachód od Mińska. Natomiast powszechnie *смыння* w znaczeniu ‘stopa’ jest notowana przez słowniki języków wschodniosłowiańskich, por. Dal (t. 3: 349), Ożegov (s. 1041), SSRLJ (t. 14: 1112); SUM (t. 9: 807–808); TSBM (t. 5, cz. 1: 356). W HSBM (t. 33: 24) z XVI wieku. Analogiczną formację *stopnja* ‘stopa’ odnotowano w jednym punkcie na samym wschodzie kraju w atlasie słoweńskim (SLA 1, m. 67, s. 173). Oznaczona tym samym znakiem sporadyczna forma **stopenja*, zapisana na Białorusi pod Brześciem (*stupy¹n’a* 361) i na północnej Ukrainie koło Owruczy (*stupe¹n’a* 425), ma potwierdzenie w znaczeniu ‘stopa’ w rosyjskim słowniku gwarowym spod Omska (SRNG, t. 42: 99).

Na południe od Mińska zapisano w OLA w kilkunastu punktach nazwę ‘stopy’ **stopakъ* (*stu¹pak*). Podobną lokalizację ma *смынак* ‘stopa’ w atlasie białoruskim, oczywiście z poświadczeniami w gęstszej siatce punktów, a także w SłPogr (t. 4: 614; też z jednego punktu na Białostocczyźnie). TSBM (t. 5, cz. 1: 355) uznaje brus. *смынак* ‘stopa’ za regionalizm. W OLA poza tym *stu¹pak* ‘stopa’ zanotowano w kilku punktach na północy Ukrainy, nawiązujących do areału białoruskiego, ale ponadto też na południu w kilku punktach w okolicy Połtawy. W innych źródłach ukraińskich jednak nazwy tej nie znalazłem.

Formacja **stopa* (*stu¹pa*) w znaczeniu ‘stopa’ została zanotowana w OLA w kilku niewielkich wyspach: na Białorusi koło Grodna (336, 344, 353) oraz nad Prypecią koło Mozyru (383, 395), na Ukrainie na Wołyniu (401, 402, 403, 405, 406) i koło Lwowa (420, 421 — tu obocznie ze *s¹topa*), a ponadto w Rosji koło Smoleńska (758). W OLA 9 (m. 46) zapisy te zinterpretowałem błędnie. Ma ona potwierdzenie w źródłach białoruskich: białoruski atlas gwarowy notuje *смына* z kilkunastu rozproszonych punktów w południowej części kraju (LAB, t. 3, m. 98, s. 53), a białoruski słownik historyczny podaje dwa poświadczenia tego wyrazu z XV i XVI wieku (HSBM, t. 33: 20).

Jako zupełnie odosobnione zanotowano na północy ukr. *stopъnjakъ* (*stupy¹n’ak*) w p. 512 i **stop-ъ* (*stup*) w p. 522. Pierwszy nie ma żadnych nawiązań, drugi zapewne zupełnie niezależne poświadczenia w znaczeniu ‘stopa’ w zapisach ros. dial. *смын* znad Amuru (SRNG, t. 42: 93) oraz w słwń. *stop* spod Klagenfurtu (SLA 1, m. 67, s. 173).

Jak już wspominałem, formacje od rdzenia **stop-* na południu Słowiańszczyzny tworzą dwa areały: jeden na zachodzie w dialektach słoweńskich, a drugi na wschodzie w dialektach macedońskich i bułgarskich. Występuje tu głównie formacja **Stopadlo* (*S > š*). Rozdziela je obszar chorwacko-serbski

z formacjami od rdzenia **stop-*. Wyjątkowo w chorwackim punkcie 40 zanotowano formę z kontynuacją samogłoski nosowej *stupàlo*. Ma ona jednak dosyć bogate poświadczenie na gruncie serbsko-chorwackim, głównie w pismach XVI i XVII wieku, a utrzymuje się nawet do końca XIX wieku (por. RHSJ, t. 16: 816).

W dialektach słoweńskich reprezentują ją bardzo różnorodnie zapisy fonetyczne, np. *sto|pą:lo* (11), *sto|pą:lo* (19), *štopà:lo* (4), *stopá:l* (16), *stopá:wo* (7) itd., sporadycznie forma żeńska *sto|pala* (3), *stu|pa:la* (5). Dokładniejszy zestaw tych różnorodnych form w gęstej siatce punktów przynosi mapa atlasu słoweńskiego, podająca też, oznaczoną czarną izofoną, archaiczną formę *stopadlo* z zachowaną grupą spółgłoskową *dl* z trzech punktów na terenie Austrii, a także kilka rzadszych lub zupełnie sporadycznych formacji od rdzenia **stop-*, nieodnotowanych w OLA, jak *stopaj*, *stopljaj*, *stopinja*, *stopnja* i *stop* (SLA 1, m. 67, s. 173). W języku słoweńskim literacką nazwą ‘stopy’ jest właśnie *stopálo* (SSKJ, t. 4: 955), ale Pleteršnik podawał je zarówno w znaczeniu ‘stopa’, jak i ‘podeszwa’ (Plet, t. 2: 579).

W dialektach macedońskich notowano w OLA następujące postaci fonetyczne: *stap^(l)alo*, *stǎpalo*; *stǎp^(l)alo*, *stǎp^(l)alu* i *stup^(l)alo*. Stanowią one regularne gwarowe kontynuanty samogłoski nosowej *ɔ*. U Drvošanova (2005: 157–158) odpowiadają im zapisy *сманало*; *ма̀нало* i lokalizowane na północy *супало*. Szkoda, że autor nie postarał się przedstawić tego zróżnicowania na mapie. Jako kontynuant tej samogłoski nosowej potraktował on również zapisy z samogłoską *o* (i *ɔ*), występujące głównie koło Debaru, ale sporadycznie też w innych regionach. Jako odosobniony zapis *stopalo* z punktu 90 spod Debaru uznałem za związany z rdzeniem **stop-*, czyli kontynuujący pierwotne *o*. Jest to sprawa dyskusyjna, czy w pewnych dialektach macedońskich samogłoska nosowa *ɔ* przechodziła w *o*, czy mamy tu raczej zachowaną oboczną postać rdzenia **stop-*. W języku macedońskim literacką nazwą ‘stopy’ jest *сманало* ze **stopadlo* (RMJ, t. 3: 320–321).

W dialektach bułgarskich **stopadlo* występuje w sporym kompleksie zachodnio-południowym, częściowo w centrum oraz w dwóch wyspach na wschodzie. Notowano formy *stǎpalo*, *stǎpało*, *stǎpalu* oraz *stǎpalo* (125, 132) i *stu|palo* (115, 117). W języku literackim występuje *сѣ̀пало* (RSBKE, t. 3: 329; BTR, s. 935; BER, t. 7: 523).

W kilku punktach zanotowano formę formalnie deminutywną **stǎpadlǎbka*, mianowicie w południowej Serbii *stu|palǎka* (85), w płn.-zach. Macedonii *stǎpalǎka* (92) oraz w płd.-zach. Bułgarii *stǎpal’k’a* (121, 122). W tym znaczeniu ma ona potwierdzenie w innych źródłach: Drvošanov (2005: 259) przytacza ją z wielu rozproszonych punktów macedońskich (*сман^(l)алка*, *сман^(l)ал’ка*, *супн^(l)алка*, *супн^(l)ал’ка*), podaje ją też słownik macedońskiego języka literackiego (RMJ, t. 3: 320; *сманалка*), a BER (t. 7: 523) spod Kjustendiŭ (*сманалка*). Natomiast na gruncie serbsko-chorwackim odnotowano tylko ze słownika Jambrešicia *stupaljka* w znaczeniu ‘drabina’ (RHSJ, t. 16: 816).

I.2. Nazwy związane z wyrazem **lapa* (od pie. pierwiastka **lep-*, **lop-*, **lap-* oznaczającego ‘coś szerokiego, płaskiego’) występują w znaczeniu ‘stopa człowieka’ głównie w dialektach rosyjskich, częściej natomiast, też we wschodniej Słowiańszczyźnie, odnoszą się one do ‘łapy, nogi zwierzęcia niemającego kopyt’, por. np. Sławski SE (t. 4: 464–466), ESSJ (t. 14: 26–27), Boryś SE (s. 295), ESUM (t. 3: 193), ESBM (t. 5: 228–229). Nazwę **lapa* (najczęściej w postaciach ^l*lapa*, ^l*lapa*) w znaczeniu ‘stopa ludzka’ zapisano w OLA w około 60 punktach rosyjskich. Tworzą one kilka większych i mniejszych kompleksów, oznaczonych płaszczyznami składającymi się z dużych czarnych kropek. Jest to przede wszystkim duży nieregularny areał na terenach na północ od Moskwy, skręcający następnie na wschodzie na południe i sięgający z niewielką przerwą aż po pogranicze rosyjsko-ukraińskie (na Ukrainie ^l*lapa* w p. 515 i 521), poza tym spora wyspa pod Archangielskiem i kilka małych rozproszonych wysepek. Słowniki wschodniosłowiańskie podają jednak *łana* zazwyczaj w znaczeniu ‘łapa, stopa zwierzęcia lub ptaka’, a zupełnie wyjątkowo w znaczeniu ‘stopa człowieka’, jak dla ros. *łana* w SRJ XI–XVII (t. 8: 169–170) w jednym przykładzie z XVII wieku i dla brus. *łana* w SłPogr (t. 2: 617–618) w dwóch przykładach z terenu Łotwy i Litwy. Poza tym, przeważnie w różnych przekształceniach, zanotowano w OLA *//*laPa* (// > t, P > b) w kilku odosobnionych punktach: w Czechach (*tlapa* 181), w Polsce (*uaba* 309, *łapa* 323) oraz w punktach ukraińskich na terenie Rumunii (^l*łaba* 171) i na pograniczu rosyjskim (^l*łaba* 495).

Za pomocą tej samej płaszczyzny zostały zmapowane też sporadyczne derywaty od **lapa*: **lapʹka* (^l*lapka* 617, 641) i **lapʹčʹka* (^l*lapočʹka* 592) koło Wołogdy oraz **lapuśka* (*la*^p*puska* 635, 636) w obwodzie Nowogrodzkim.

Osobno zmapowano formację **lapostʹ* (^l*laposʹ*, ^l*laposʹt*, ^l*laposʹ*, *la*^p*pasʹ*, *ło*^p*pusʹ*, *ło*^p*pusʹt* itp. i formę formalnie deminutywną **lapostʹ* — ^l*laposʹka* 648), oznaczoną na mapie płaszczyzną składającą się z małych pustych w środku kółeczek. Występuje ona w kilku niewielkich wysepkach i oddzielnych punktach na północy: od okolic Archangielska aż po linię Twer (nieco na północ po p. 680, 700, 701) — na południe od Jarosławia (720) — i Niżny Nowogród (744). Formację *łanostʹ* w znaczeniu ‘stopa człowieka’ notuje też Dal (t. 2: 236–237) spod Archangielska, Włodzimierza nad Kłazmą oraz z Syberii, a rosyjski słownik gwarowy podaje jeszcze bardziej różnorodne postaci tego wyrazu: *łanastʹ*, *łanostʹ*, *łjanostʹ* między innymi spod Archangielska, Tweru, Moskwy i Włodzimierza, a także z terenów za Uralem, a poza tym formę *łanostʹka* spod Wołogdy (SRNG, t. 16: 261, 265).

I.3. Formacje od dźwiękonaśladowczego rdzenia **šljap-* < **slep-* o pierwotnym znaczeniu ‘iść powoli’, ‘człapać’ (Machek ES-2, s. 616) występują na terenie czesko-słowacko-polskim. W znaczeniu ‘stopa’ zapisano w OLA kilka derywatów związanych z tym rdzeniem.

Oznaczona na mapie płaszczyzną złożoną z poziomych linii prostych **šljapa* i formalnie deminutywna **šljapʹka* (*š* > *č* 195, 196) występuje we wschodnich

Czechach i na Morawach (*šlapa*, *šlāpa*, *šlapa*, *člapa* 196, *šlapka* 192, *čapka* 195), na polskim Śląsku (*šlapa* 299 i *šyapa* 308) oraz w zachodniej Słowacji (*šlapa* 208). Ma ona potwierdzenie w słownikach czeskich, głównie z Moraw, por. czes. *šlapa* ‘stopa’ lub ‘podeszwa, spód stopy’ u Jg (t. 4: 479) i Kotta (t. 3: 906), a także *šlapka* w PS (t. 5: 1104) i SSJČ (t. 3: 699; tu określane jako rzadkie) i słowackich, por. *šl’apa* w HSSJ (t. 5: 644 z XVIII wieku), a także *šl’apka* w SSJ (t. 4: 430). W Polsce *szlapa*, *szlapka* w znaczeniu ‘stopa’ ograniczona jest do pogranicza czesko-polskiego na Śląsku, sięgając po Gliwice i Katowice, a nawet aż pod Lubliniec (Zareba AJŚ, t. 4: 511).

W Czechach i na południowych Morawach występuje derywat **šljapadlo* — *šlapadlo*, oznaczony na mapie płaszczyzną z pionowymi liniami prostymi. Ma on również potwierdzenie w słownikach w znaczeniu ‘stopa’ lub ‘spód stopy, podeszwa’ (por. Jg, t. 4: 479; Kott, t. 3: 906; PS, t. 5: 1104; SSJČ, t. 3: 700). Zmapowanej wspólnie, występującej obocznie we wschodnich Czechach w p. 186 sporadycznej formacji **šljapakъ* — *šlapa:k* ‘stopa człowieka’, użył w swojej twórczości XX-wieczny pisarz Géza Včelička. Cytujący go PS (t. 5: 1104) określa to znaczenie jako rzadkie.

I.4. Formacja **χodidlo* występuje w dwóch odległych zespołach, oznaczonych na mapie płaszczyznami składającymi się ze znaku + (plus).

Jeden, zresztą w OLA nieco rozdzielony, tworzą dialekty czeskie i słowackie. W Czechach notowano zazwyczaj postać fonetyczną *χodidlo*, wyjątkowo w p. 181 obocznie też *χodillo*, na Słowacji zaś oprócz *χodidlo* (217, 220), *χozidlo* (214) i *χožidlo* (225) także z uproszczeniem grupy spółgłoskowej *dl* — *χodillo* (212, 213) i *χodilo* (216), a poza tym na południu też *χodalo* (223). Szkoda, że z kilkunastu punktów słowackich nie podano żadnych materiałów. Nazwa *chodidlo* na oznaczenie stopy człowieka w obu tych językach znana jest od dawna, por. czes. *chodidlo* od XIV wieku (GbSl, t. 1: 548; Jg, t. 1: 808–809; Kott, t. 1: 533, t. 6: 425; PS, t. 1: 1058; SSJČ, t. 1: 695) i śl. *chodidlo* od XVII wieku (HSSJ, t. 1: 471; SSJ, t. 1: 669). Słowackie gwarowe *chodalo* z tych samych stron koło miasta powiatowego Vel’ký Krtíš potwierdza SSN (t. 1: 669).

Drugi kompleks formacja **χodidlo* tworzy na terenie dialektów bułgarskich. Składa się on ze sporej wyspy obejmującej punkty 120, 124, 129 i 135–137 (*χo^ldilo*, (*χ*)*o^ldilu*) i pobliskiego punktu na zachodzie Bułgarii (*o^ldilo* 118) oraz dwóch punktów nad Morzem Czarnym (*ho^ldilo* 145, 853). Nazwa *χodulo* w znaczeniu ‘stopa ludzka’ właściwa jest również bułgarskiemu językowi literackiemu (por. RSBKE, t. 3: 571; BTR, s. 1043). Na obu tych odległych terenach derywat ten powstał najpewniej niezależnie, ma bowiem naturalną motywację w stanowiącym jego podstawę czasowniku **χoditi* ‘chodzić’. Dalszy przykład takiej niezależnej innowacji stanowi *xydulo* w znaczeniu ‘stopa ludzka’ spod Sołunia (Drvošanov 2005: 160).

I.5. Formacja **podъšva* o pierwotnym znaczeniu ‘to, co jest podszyte’ (Boryś SE, s. 451) znaczenia dotyczące części ciała przybrała niewątpliwie wtórnie.

W OLA zapisano ją w znaczeniu ‘stopa człowieka’ w kilkunastu rozproszonych po całym terenie gwar rosyjskich (głównie *po^ldošva* i *pa^ldošva*), w dwóch punktach ukraińskich (*po^ldošva* 435 i *p^li^ldošva* 507) oraz jako niewątpliwie przeniesione po II wojnie światowej w dwóch punktach przesiedleńczych w zachodniej Polsce (*podešfa* 239, 240). Należy dodać, że również na Białorusi, czego nie podają materiały OLA, często występuje **podššva* w znaczeniu ‘stopa ludzka’. Białoruski atlas językowy notuje około dwudziestu przykładów postaci *nadššwa*, *nadššwá* i *nadššwa* w znaczeniu ‘stopa’ grupujących się głównie w południowej części kraju (LAB, t. 3, m. 98, s. 53).

I.6. W kilkunastu punktach rosyjskich zapisano nazwę **slědš* (*sl’et*, *s’l’et*, *s’l’it*) w znaczeniu ‘stopa człowieka’. Występują one w rozproszeniu, jedynie pewne ich skupienie obserwujemy w okolicy Pskowa (602, 652, 653, 674) i Nowogrodu (656, 658). Poza tym zapisano w kilku punktach formę żeńską **slěda* (*s’l’i^lda* 568, *sl’e^lda* 621, 645). Ciekawe, że nazwa ta ma sporadyczne potwierdzenie tego znaczenia również w innych źródłach rosyjskich. SRJ XI–XVII (t. 25: 75–76) ma *слѣдъ* w znaczeniu ‘stopa’, ‘podeszwa nogi’ z dawnego Pateryka, a także ‘podeszwa w obuwiu’. Podobnie Dal (t. 4: 227–228), SSRLJ (t. 13: 1166–1168, z kilkoma przykładami użyc), a także Ożegov (s. 976). Zanotował ją poza tym w znaczeniu ‘stopa’ Drvošanov (2005: 159) w kilku peryferycznych południowo-zachodnich punktach macedońskich (*слет*, *шлет*, *шлjam*). Nazwa **slědš* w znaczeniu anatomicznym jest niewątpliwie wtórna. Pierwotnie oznaczała zapewne ‘wyślizgane miejsce, ślad po przejechaniu sani’ (Boryś SE, s. 614). Mamy tu do czynienia z semantyczną analogią wsteczną wobec częstego przenoszenia nazw ‘stopy’ i ‘podeszwy’ na pozostawiany przez człowieka ‘ślad’ (por. niżej o nazwach ‘ślądu stopy’).

I.7. W znaczeniu ‘stopa człowieka’ nazwę ogólną **noga* zanotowano w OLA aż w 30 rozproszonych punktach: słoweńskim 146, chorwackich, czeskich, słowackich i polskich, a w punkcie ukraińskim 465 określenie opisowe **spodš nogy* (*spud no^lhy*). Zostały one oznaczone na mapie za pomocą czarnego prostokąta. Ciekawej analogii dostarcza atlas słoweński, gdzie również sporadycznie w znaczeniu ‘stopa człowieka’ zanotowano nazwy opisowe z nazwą **noga*: *pod nogo* w 3 punktach i w dwóch osobnych punktach *noga v stopalu* oraz *ta pod nogo*.

I.8.1. Na bardziej szczegółowe omówienie zasługują reliktowo zachowane w OLA nazwy ‘stopy człowieka’ związane z rdzeniem **ples-*. W OLA zapisano je tylko w kilku punktach ukraińskich: **plesno* (*pləs^lno* 496, *pləs^lno* 508 i *pləs^lno* 849 — na terenie południowej Rosji), **plesnja* (*p^lesn’a* 413, *p^l’esⁿ’a* 429) i **plesna* (*p^l’esa* 430).

Formacja **plesno* i dublet żeński **plesna* mają szerokie nawiązania w słowiańskich źródłach historycznych i gwarowych w znaczeniu ‘stopa’, ‘śródstopie, część stopy między piętą a nasadą palców’, ‘podeszwa stopy’ itp. Odwołują się tu również do podających je słowników etymologicznych oraz do osobnego artykułu B. Ostrowskiego (1991: 239–242) o polskim archaizmie gwarowym *plošna*

‘stopa’. Na wschodzie Słowiańszczyzny najlepiej dochowały się one właśnie na Ukrainie. Ukr. *плéсно* ‘śródstopie’, ‘stopa’ przytacza Hrinč (t. 3: 194) i słownik Żelechowskiego, Horbač podaje z gwary pod Lwowem (Ostrowski 1991: 241) oraz notuje je ukraiński słownik współczesny (SUM, t. 6: 577). ESUM (t. 4: 439–440) podaje ponadto gwarowe *плéсо*, a Ostrowski (1991: 240) potwierdza formację ukr. *plesnjá* z poleskiego słownika Łysenki.

W języku rosyjskim i białoruskim formacje od rdzenia **ples-* dobrze były znane w przeszłości. Nazwa *плесна* — *плѣсна* ‘stopa’ była bogato poświadczona w języku staroruskim. Liczne przykłady, poczynając od XI wieku, przytacza SrezMat (t. 2: 962), podobnie SDRJ (t. 6: 425), a SRJ XI–XVII (t. 15: 88–89) oprócz formy *плесна* ma sporadycznie też *плесно* i *плеснь*. Dal (t. 3: 132) przytacza jeszcze *плесná*, a SRNG (t. 28: 115) z dwóch źródeł z XIX wieku, ale SSRLJ i Ožegov już jej nie notują. Historyczny słownik białoruski ma pojedyncze zapisy formy *плесна* z XVI i XVII wieku oraz *пласна* z XVI wieku (HSBM, t. 24: 367, 376). Formę *плéсна* ‘śródstopie’ przytacza też białoruski słownik etymologiczny (ESBM, t. 9: 190), ale słownik współczesnego języka białoruskiego już ich nie podaje.

Na szczególne uwzględnienie zasługuje omówiony przez Ostrowskiego (1991: 239–242), zazwyczaj pomijany w słownikach etymologicznych, gwarowy materiał polski. Już SGPK (t. 4: 134) podawał *plośna* ‘stopa ludzka’ z Krasnegostawu oraz *plosnia* ‘wierzch stopy ludzkiej’ z Żeliszewa. W kartotece SGPA znajduje się natomiast kilkanaście przykładów na *plośna* ‘stopa ludzka’ spod Siedlec, Łukowa, a zwłaszcza spod Garwolina, poza tym *plośnia* i *plośnica* jako ‘stopa, podbicie u nogi’ z Tykocińskiego. Tak daleki zasięg może świadczyć, że mamy tu do czynienia nie z pożyczką, ale z dawnym nawiązaniem do dialektów wschodniosłowiańskich. Poza tym na gruncie zachodniosłowiańskim jest to jednak odosobnione poświadczenie tego wyrazu, ponieważ często podawana w słownikach etymologicznych (a także przez Ostrowskiego l.c.) czes. *plesna* ‘stopa’ u Kotta (t. 2: 584) jako wyraz starsłowiański ze słownika Miklosicha (1862, 2, 117) nie dowodzi jego znajomości w języku czeskim.

Formacje **plesno* i **plesna* były znane również w południowej Słowiańszczyźnie. Miały one bogate poświadczenie w zabytkach starsłowiańskich (SJS, t. 3: 49–50), później utrzymują się jako archaizmy, głównie w Dalmacji (Skok, t. 2: 681–682) w znaczeniu ‘dolna część stopy, podeszwa’ (por. II. 8.1.). Znane jest też rzadkie bułg. dial. *плéсна* ‘stopa’ (BER, t. 5: 340).

I.8.2. Z powyższym rdzeniem łączy się zapewne jego wariant **pljus-*, tworzący podstawę sporadycznie zapisanych w OLA derywatów **pljusьno*, **pljusьna*, **pljusьnja* i **pljusьňka*. Formację **pljusьno* (*pl'us'no*) odnotowano w dwóch punktach rosyjskich (587 pod Babajewem i 730 pod Wołokołamskiem). Ma ona nawiązanie w materiałach spoza OLA. Rosyjski słownik gwarowy ma *плюсно́* ‘stopa’ właśnie spod Moskwy (SRNG, t. 28: 171), białoruski atlas gwarowy jeden zapis spod miejscowości Smorgonie pod Grodnem (LAB, t. 3, m. 98, s. 53), poza tym *плі́сно* podaje słownik współczesnego języka ukraińskiego (SUM, t. 6: 577).

Zdaniem ESBM (t. 9: 229–230) forma ta mogła powstać w wyniku zbliżenia z czasownikami *плюснуги* i *плюшчыць* ‘spłaszcząć’. Formy **pljusьna* i **pljusьnja* zapisano pod Homlem (*pl'usna* 390 i *pl'us'n'a* 389), w białoruskim atlasie gwarowym formy *плюсна́* (dwa zapisy, przy jednym w wykazie form podano inny numer niż na mapie) i *плюсня́* pochodzą też spod Homla. W języku białoruskim forma *плюсна́* znana jest jednak szerzej. SłPgr (t. 4: 20) podaje ją spod Szczuczyna pod Grodnem. Słownik historyczny ma 6 przykładów na *плюсна*, *плюсьна* ‘stopa’ z XVI i XVII wieku (HSBM, t. 24: 387), wreszcie forma ta podawana jest też przez słownik współczesny (TSBM, t. 5, cz. 1: 279). Poza tym *плюсна́* ‘stopa’ występuje też w języku rosyjskim. SRJ XI–XVII (t. 15: 113) przytacza dwa przykłady z XVII wieku. Notuje ją też Dal (t. 3: 132), SSRLJ (t. 9: 1470) ze źródeł współczesnych i ze słownika Polikarpowa z 1704 roku oraz Ożegov (s. 700). Słownik rosyjsko-polski tłumaczy *плюсна́* jako ‘śródstopie’.

Dla odosobnionego zapisu **pljusьnya* — *pl'u's'en'ka* spod Nowogrodu (634) potwierdzenia w znaczeniu ‘stopa’ w innych źródłach nie znalazłem.

I.9. Formację **perďbьkь* ‘stopa’, wskazującą na ‘przód’, ‘część przednią’ (ESUM, t. 4: 340–341) zapisano w OLA w trzech punktach ukraińskich: na południe od Lwowa koło miasta Turka (*s'topyn'*, *pyry'dok* 427), na południe od Winnicy (*stup'n'a*, *pyry'dok* 490) i na północ od Czerkasów (*pərə'dok*, *stup'n'a* 492) oraz w dwóch punktach rosyjskich: na wschód od Archangielska koło Pinegi (*l'apa*, *p'er'e'dok* 549) i na północny zachód od Wołody (*p'er'e'dok* 593). Wyraz *nepedók* podaje rosyjski słownik gwarowy w zbliżonych znaczeniach ‘przednia część stopy’ i ‘nosek buta obejmujący tę część nogi’ spod Archangielska oraz w znaczeniu ‘podbicie nogi’ spod Archangielska i Wołody (SRNG, t. 26: 92–93). W znaczeniu ‘przednia część nogi, podbicie’ odnotowuje też słownik Dala (t. 3: 49 s.v. *neped*), a w znaczeniu ‘część buta obejmująca podbicie i przednią część stopy’ notuje *nepedók* zarówno słownik współczesnego języka ukraińskiego (SUM, t. 6: 173), jak i współczesnego języka rosyjskiego (SSRLJ, t. 9: 582).

I.10. Wyraz **podьplatь* w znaczeniu dotyczącym części ciała jest wtórny, pierwotnie najpewniej oznaczał ‘dolną część obuwia’ (Snoj, s. 533). Jako nazwę ‘stopy człowieka’ zapisano go w OLA w kilku punktach chorwackich nad Adriatykiem (*poplat* 22, 42, *poplǎ:t*, *poplǎ:t* 37) i na północy (*potplat* 31) oraz w punkcie słoweńskim na terenie Węgier (*poplat* 149). W dialektach słoweńskich znany jest on jednak znacznie szerzej. Atlas słoweński odnotował go w rozproszeniu na znacznym terytorium, a w kilku regionach w znacznym zagęszczeniu w obu tych postaciach *podplat* i *poplat*, sporadycznie też *poplata* i *naplat*. Za pierwotną należy uznać formę **podьplatь*, a *poplat* zapewne powstał, jak przyjmuje Ramovš (1924: 214), po asymilacji *t-p > p-p* (por. SLA 1, m. 67, s. 173). Wyraz ten, również w obu tych postaciach *pòtplat* i *pòplat*, jest bogato poświadczony od XVI wieku na gruncie chorwackim u autorów z Dalmacji, a zwłaszcza związanych z Dubrownikiem w znaczeniu ‘stopa, dolna część stopy’ i ‘zelówka, dolna część

obuwia’ (RHSJ, t. 10: 798, t. 11: 179). Dziś oznacza on raczej ‘zelówkę, dolną część obuwia’.

I.11. Zapisano w OLA też w znaczeniu ‘stopa ludzka’ kilka rodzimych nazw zupełnie sporadycznych, które zazwyczaj nie mają wyraźnych nawiązań w materiałach porównawczych w tym znaczeniu. Przedstawię je w kolejności punktów atlasu OLA: chorw. *postuòl* — **podъstolъ* we wschodniej Austrii (146a), stanowiący rodzimą formację od wyrażenia przyimkowego **pod-tol-* (Skok, t. 3: 16; Bezłaj, t. 3: 92) lub zwrotną pożyczką turecką z *postoly* ‘rodzaj butów’ (Siatkowski 2005: 145); chorw. *poglà vak* — **rogolъkъ* na południu Węgier (151), por. jednak w tym właśnie znaczeniu słwn. *oglav* — **ogolъ*, zanotowany w atlasie słoweńskim w kilku punktach w płn.-wsch. Słowenii na pograniczu węgierskim oraz słwn. *oglàv* ‘podbicie w stopie’ i ‘górna część buta’ (Plet, t. 1: 798); ukr. *pidboj* — **podъbojъ* (512); ros. *p’eta* (565) i *p’atka* obok *stopa* i *pl’us’en’ka* (634) — **peta*, **petyka*, robiące wrażenia zapisów zupełnie przypadkowych, ale por. strus. *nyama* też o ‘podeszwie, dolnej części stopy’ (SRJ XI–XVII, t. 21: 91–92) oraz słwn. *peta* ‘stopa’ w trzech punktach na pograniczu włoskim (SLA 1, m. 67, s. 173); ros. *kotbiška* — **ko’tyška* (589); ros. *χα’χαλκα?* (671).

Trzy sporadyczne nazwy rosyjskie dla ‘stopy’ odnotowano w OLA też w znaczeniu ‘udo’: *so’pa* pod Gdowem na północ od Pskowa (628) — w znaczeniu ‘udo’ w tym samym punkcie, **χολъka* — *χowka* (644), *χolka* (671) między Wołogdą i Kostromą — w znaczeniu ‘udo’ na zwartym areale na północy Rosji, *łodbiška* — **lodyška* na południe od Jarosławia (720) — w znaczeniu ‘udo’ w rozproszonych punktach na południe od Moskwy (o zasięgach tych nazw w znaczeniu ‘udo’ w OLA por. Siatkowski 2012: 180–181, 183, 186).

W OLA zanotowano jeszcze kilka pożyczek obcych oznaczających ‘stopę człowieka’.

I.12. Najczęściej notowano pożyczkę **tabanъ* (Б > б 134, 141) z tur. *taban* (Skok, t. 3: 427–428; BER, t. 7: 733–735). Tworzy ona dwa zwarte kompleksy na terenie Bułgarii (*tā^lban*, *tā^lba:n*, *ta^lban* oraz *ta^lban’*, *ta^lban’*), oznaczone płaszczyzną składającą się z falistych linii. Poza tym zapisano ją w Chorwacji na wybrzeżu (45 *tāban*) oraz na północ od Zagrzebia (29 *tāban*). Ponadto zapisano sporadycznie *ta^lbanec* — **tabanъcъ* w Bułgarii (123) oraz *tabāna* — **tabanja* na wschodzie północnej Chorwacji (52). Jak wskazują materiały porównawcze, zapisy te są relikdami dawniej szerszej znajomości tej wieloznacznej pożyczki na południu Słowiańszczyzny, mającej najczęściej znaczenia anatomiczne ‘dolna część stopy, podeszwa’, ‘stopa’ i przenośne ‘dolna część obuwia, podeszwa’ (Skok l.c., BER l.c.). W materiałach OLA nie ma ani jednego jej poświadczenia w znaczeniu ‘stopa’ z Macedonii. Tymczasem Drvošanov (2005: 159) podaje około 30 zapisów *табан* ‘stopa’, głównie z zachodnich, ale też i ze wschodnich dialektów macedońskich (spod Sołunia w postaci *ma^lban’*). W słownikach trudno rozróżnić, czy chodzi o znaczenie ‘stopa’, czy raczej ‘dolna część stopy, podeszwa’: bułg. *табáн* ‘dolna część stopy, podeszwa’, ‘podeszwa obuwia’ (RSBKE,

t. 3: 378; BTR, s. 955), mac. *табан* ‘podeszwa stopy’, ‘stopa’ (RMJ, t. 3: 356), sch. *tàban* ‘stopa’, ‘podeszwa stopy’ z poświadczeniami od XVII wieku, przede wszystkim z utworów autorów związanych z Dalmacją i Bośnią (RHSJ, t. 17: 925–926; RSHKJ, t. 6: 120–121). Forma *tabańa* ma jedno potwierdzenie właśnie z tego samego regionu co w OLA (RHSJ, t. 16: 926), natomiast formy **tabanьcb* w innych źródłach nie znalazłem.

I.13. Wyraz **talpa*, zapisany w OLA w znaczeniu ‘stopa’ w punkcie bułgarskim na terenie Rumunii (*talpə* 167) oraz na Ukrainie Zakarpackiej (*talpa* 483), stanowi pożyczkę rum. *tălpă* ‘stopa’ ‘podeszwa, zelówka u buta’, co przejęto z węg. *talp* ‘ts.’ (BER, t. 7: 785, który przytacza też bułg. dial. *málna* w znaczeniu ‘stopa’ spod Widina oraz w znaczeniu ‘zelówka u buta’ z Banatu).

I.14. Wyraz *capa* ‘stopa’ zapisano w OLA na południu Słowenii (15) oraz w zachodniej Chorwacji (26). Ma on potwierdzenie w atlasie słoweńskim, który notuje go właśnie z tych stron w kilku punktach (SLA 1, m. 67, s. 173), oraz u Skoka (t. 1: 251), który podaje, że *capa* w tym znaczeniu znana jest właśnie w dialektach kajkawskich (por. też *càpa* ‘podeszwa stopy’ w słowniku Bjelostjenca z 1740 roku (RHSJ, t. 1: 754)). Mamy tu najpewniej do czynienia z zapożyczeniem austr.-baw. *Zappe(leder)* ‘rodzaj delikatnej skóry’ (por. Skok l.c i SLA l.c.). We wschodniej Serbii na wschód od Nišu zanotowano w OLA formę *šapa* w znaczeniu ‘stopa człowieka’ (87), która się mogła dostać, jak sądzi Skok (l.c.), za pośrednictwem włoskim. Ma ona bogate poświadczenie w RHSJ (t. 17: 467), ale w znaczeniu ‘łapa zwierzęcia’.

I.15. Sporadyczny w OLA zapis *p^llonta* ‘stopa człowieka’ w Solbicy (1) na terenie Włoch stanowi pożyczkę friul. *plànte*, z łac. *planta*, m.in. ‘ts.’ (NPVF, s. 776). Pożyczkę tę podaje też słoweński atlas językowy z pobliskiego punktu Breg (w atlasie tym nr 60) we Włoszech: *planta od noge* — **planta oť nogę* (SLA 1, m. 67, s. 173), a RHSJ (t. 10: 6) z Chorwacji z powołaniem się na materiały Hefele przy nieprecyzyjnej lokalizacji: „Posavina”.

I.16. Wyraz **patuna*, zanotowany w OLA w dwóch punktach na terenie Grecji (*pa^ttuna* 112, *p^atuna* 113) w znaczeniu ‘stopa człowieka’, stanowi pożyczkę grec. *πατούνα* ‘ts.’. Jego potwierdzenia w innych źródłach nie znalazłem.

II. Podeszwa, dolna część stopy

II.1.1. Na oznaczenie ‘podeszwy, dolnej części stopy’, nazwę **stopa* zapisano w OLA tylko w kilku rozproszonych punktach: na Słowacji (228), na Łużycach (234, 236), w Polsce (310, 319 i nazwę opisową *ze spotku stopa* 317) oraz na Ukrainie (421, 429). W punktach 234, 236, 310 i 319 odnotowano ją też w znaczeniu ‘stopa’.

Formę **stopadlo* w znaczeniu ‘dolna część stopy, podeszwa’ zapisano tylko w punkcie chorwackim 27 (*s^ttopalu*). Tam też w znaczeniu ‘stopa’.

II.1.2. Formacje od rdzenia **stop-* w znaczeniu ‘dolna część stopy, podeszwa’, podobnie jak w wypadku znaczenia ‘stopa’, też tworzą kilka kompleksów grupujących się w Słowiańszczyźnie północnej i południowej. Są jednak przeważnie znacznie rzadsze.

Znów najpierw przedstawię formy występujące na północy. Formację **stopьnь* w znaczeniu ‘dolna część stopy’ zanotowano tylko w dwóch punktach białoruskich (329, 373) oraz w kilkunastu punktach rosyjskich. W obu punktach białoruskich oraz w rosyjskich punktach 692, 702, 784, 798 i 799 była ona zanotowana także w znaczeniu ‘stopa’.

Formacja **stopьnja* w znaczeniu ‘dolna część stopy’ zanotowano sporadycznie na Białorusi (327, 329, 346) i Ukrainie (407, 490, 507), a częściej jedynie w dialektach rosyjskich. W dwóch punktach białoruskich (327, 329), w wymienionych trzech ukraińskich oraz w niektórych punktach rosyjskich (552, 563, 704, 765, 803, 816, 817, 818, 833) wystąpiła ona także w znaczeniu ‘stopa’.

Formację **stopakь* jako ‘dolną część stopy’ zapisano tylko w dwóch punktach białoruskich (386, 390), zresztą w innych niż w znaczeniu ‘stopa’.

Jako zupełnie odosobnione zapisano: ukr. **stopa* — *stu|pa* (421) i **stopьnьka* — *stu|p'en'ka* (481) oraz ros. **stopica* — *stup'ica* (587) i **stopь* — *stup'* (811).

Na południu Słowiańszczyzny jedną niewielką wysepkę tworzą dwa punkty słoweńskie z formacją **stopadlo* (*stopa:lu* 12, *stapow* 13), a drugą dialekty bułgarskie, do których nawiązuje kilka odosobnionych punktów macedońskich (94, 107, 110, 113a), gdzie notowano głównie **stopadlo* (*stə|pało*, *stə|pału*, *stu|pało*, *sta|pało* itp.), sporadycznie **stopidlo* — *stə|piłu* (134) i **stopadlьka* — *stapal'k'a* (121). Przeważnie w tych samych punktach notowano te formy również w znaczeniu ‘stopa’.

II.2. Nazwy związane z wyrazem **lapa* w znaczeniu ‘dolna część stopy, podeszwa’ są w OLA zdecydowanie rzadsze niż w znaczeniu ‘stopa’. Formę **/laPa* (*// > t, P > b*) zanotowano jedynie: w Czechach (*tla:pa* 181), w Polsce (*uaba* 309, *lapa* 310) i kilkakrotnie w dialektach rosyjskich *l'apa* 664, 796, 840, *l'apa* 682, *l'apə* 782 oraz *l'apka* 619 i *lapuska* 636. Przeważnie w tych samych punktach nazwy te notowano też w znaczeniu ‘stopa’ (181, 309, 636, 664, 782, 796, 840).

Nazwę **lapostь* w znaczeniu ‘dolna część stopy’ zapisano tylko w czterech punktach rosyjskich: *lə|pas'* (610), *lapus't'*, *lapus'* (700), *lapos'* (719, 757). W dwóch pierwszych punktach wystąpiła ona też w znaczeniu ‘stopa’.

II.3. Formacje od dźwiękonaśladowczego rdzenia **šljap-* występują często też w znaczeniu ‘dolna część stopy, podeszwa’. Wielokrotnie w tych samych punktach występują te same derywaty w obu znaczeniach. Są jednak widoczne też pewne różnice. Formacja **šljapa* (*š > č* 196) w znaczeniu ‘dolna część stopy’ ma szerszy zasięg w zachodniej Słowacji, formacja **šljapьka* z kolei częstsza jest w tym znaczeniu na terenie Czech.

Formacja **šljapadlo* — *šlapadlo* wykazuje drobne różnice w zasięgach obu znaczeń, *šlapa:k* w tym samym punkcie (186) zanotowano w obu znaczeniach,

ponadto w znaczeniu ‘dolna część stopy’ zapisano sporadyczne formy *šljapikъ — šlapi:k (188) i *šljapje — šla:pje (183).

II.4. W znaczeniu ‘dolna część stopy, podeszwa’ formację *χodidlo zanotowano w OLA właściwie tylko w dialektach czeskich, zazwyczaj w tych samych punktach nazwę tę odnotowano też w znaczeniu ‘stopa’, ale w p. 175, 176, 186, 190 dla ‘stopy’ zapisano nazwy inne. Poza tym w znaczeniu ‘dolna część stopy’ sporadycznie wystąpiła obocznie nazwa *χodbarъ — χoda:r (185). W dialektach słowackich pojawiła się tu *podъšva (por. niżej), a na południu na terenie Bułgarii w tym znaczeniu tylko w jednym punkcie zanotowano *χodidlo — χu^lditu.

II.5. Najpowszechniejszą nazwą ‘dolnej części stopy, podeszwy’ w dialektach słowiańskich jest *podъšva. Ze względu na nawiązanie z ‘szyciem’ znaczenie dotyczące części ciała jest tu wtórne. Zanotowano ją w OLA w tym znaczeniu w całej wschodniej Słowiańszczyźnie, a ponadto w dialektach polskich i słowackich oraz wyjątkowo na Morawach (*podešva* 197). W dialektach polskich zazwyczaj obocznie, a nieraz też wyłącznie (w p. 255, 256, 262, 268, 274, 284, 285, 296, 297, 314, 322, 323, 325) zapisano formę *podъšvъ. Poza Polską odnotowano ją zupełnie sporadycznie na Słowacji (213), na Łużycach (235, 237) i na zachodniej Ukrainie (427, 467 — tu obocznie z *podъšva). Sporadycznie zanotowano obocznie na terenie Rosji nazwę *podъšvina (*pa^ldošvā, pə^ldošv^linā* 605). Jak już wspomniano, lokalnie *podъšva jest poświadczona w OLA w znaczeniu ‘stopa’ (por. I. 5.).

II.6. W kilkunastu punktach rosyjskich zapisano nazwę *slědъ (*sl’et, s’l’et*) w znaczeniu ‘dolna część stopy, podeszwa’, zresztą nieco częściej niż w znaczeniu ‘stopa’. Występuje ona w znacznym rozproszeniu, ale tworzy też sporą wyspę w okolicy Pskowa (606, 651, 653, 655) i Nowogrodu (631, 632, 633, 657, 658). W kilku punktach zanotowano ją w obu znaczeniach ‘stopa’ i ‘dolna część stopy’ (606, 653, 658, 710). Formę żeńską *slěda na oznaczenie ‘dolnej części stopy’ zanotowano tylko w jednym punkcie rosyjskim (*s’l’ē^lda* 744).

II.7. Tylko w kilku punktach zanotowano w OLA w znaczeniu ‘dolna część stopy, podeszwa’ nazwę ogólną *noga w określeniach opisowych: w punkcie chorwackim *podъ nogō — *pod nogū:n* (25) oraz w dwóch punktach polskich *noga jъzъ sъpodъku — *noga ze spotku* (311, *sp^uotku* 316).

II.8.1. Nazwa *plesno w znaczeniu ‘dolna część stopy, podeszwa’ została zapisana w OLA w dwóch punktach chorwackich: *plos^lno* (24) i *ples^lno* (44). Jako archaizm utrzymuje się w tym znaczeniu w południowej Słowiańszczyźnie, głównie w Dalmacji (Skok, t. 2: 681–682), por. chorw. *plesna* ‘podeszwa stopy’ z przełomu XVIII i XIX wieku u Ivanovicia i Stulicia, *plesnō* ‘podeszwa stopy’ u Stulicia, Pavlinovicia, w Szibeniku (RHSJ, t. 10: 54), na wyspie Hvar (ČDL, t. 1: 815) i *plosna* na wyspie Krk (RHSJ, t. 10: 83) oraz w Słowenii, por. słwn. *plésno*, też *plésmo* ‘podeszwa stopy’, ‘śródstopie’, też ‘podbicie’ oraz uznawane za cerkiewizm (Bezlaj, t. 3: 55) słwn. *plésna* ‘podeszwa stopy’ (Plet, t. 2: 57, 58), ale w słowniku słoweńskiego języka współczesnego *plésno* już tylko w znaczeniu

weterynaryjnym ‘miękką wypukłość na łapie zwierzęcia, opuszka łapy’ (SSKJ, t. 3: 634).

II.9. –

II.10. Wyraz **podъplatъ* w dwóch postaciach *potplat* i *poplat* w znaczeniu ‘dolna część stopy, podeszwa’ zapisano znacznie częściej niż na oznaczenie ‘stopy’, a mianowicie w rozproszeniu w punktach chorwackich: nad Adriatykiem (22, 37, 43), na północy (31), we wschodniej Austrii (147a, 148a) i na Węgrzech (153) oraz w Czarnogórze (74), poza tym powszechnie w dialektach słoweńskich (jednak w p. 12 tylko w odniesieniu do butów).

II.11. W OLA zapisano ponadto w znaczeniu ‘dolna część stopy, podeszwa’ kilka rodzimych nazw rzadkich. Zaskakują zapisy nazw **dohnъ* w punkcie słoweńskim (*dlā:n* 4) i chorwackim (*dlā:n* 28) oraz **dohnbka* w Macedonii (*dlanka* 99), dla których w tym znaczeniu nie znalazłem potwierdzenia w innych źródłach. Pozostałe są zupełnie sporadyczne i też nie mają nawiązań. Są to: mac. **glōbina* — *glābina* 108, chorw. **podъstolъ* — *postuǎ* we wschodniej Austrii (146a), pol. określenie opisowe **jъzъ sъpodъtku stopa* — *ze spotku stopa* (317) i ros. **pēda?* — *p'a'da* obok *pa'došva* (525).

II.12. Pożyczki obce oznaczające ‘dolną część stopy, podeszwę’ są częściowo takie same, jak dla ‘stopy’, częściowo inne.

Pożyczka turecka **tabanъ* (*ъ > ь* 135, 140) w znaczeniu ‘dolna część stopy, podeszwa’ ma w OLA znacznie szerszy zasięg niż w znaczeniu ‘stopa’. Tworzy ona rozległy areał, obejmujący dialekty chorwackie, serbskie i macedońskie, a ponadto obszerną wyspę na terenie wschodniej Bułgarii oraz wysepki na terenie Węgier oraz w Albanii. Występują też formy **tabanja* (*tabāna* 40, 52, *tābaña* 150) i **tabana* (*tābana* 55, *ta'bana* 79). W słownikach bułgarskich, macedońskich, serbskich i chorwackich też częściej notowane jest znaczenie ‘dolna część stopy, podeszwa’ niż ‘stopa’, por. I.12.

II.13. Pożyczka rumuńska **talpa* w znaczeniu ‘dolna część stopy, podeszwa’ w OLA też jest częstsza niż w znaczeniu ‘stopa’. Tworzy niewielki kompleks na pograniczu słowacko-ukraińskim (*talpa*, ^l*talpa*, ^l*talpa*) oraz występuje w dwóch punktach na terenie rumuńskiego Banatu (^l*talpə* 167, ^l*talpa* 168).

II.14. Pożyczkę niemiecką ^l*capa* w znaczeniu ‘dolna część stopy, podeszwa’ zapisano w OLA tylko w punkcie chorwackim 26, ma ona jednak nawiązania w materiałach porównawczych, por. I.14.

II.15. W Solbicy (1) na terenie Włoch wyraz *p^llonta*, stanowiący pożyczkę friul. *plànte* (NPVF, s. 776), zapisano zarówno w znaczeniu ‘stopa’, jak i ‘dolna część stopy, podeszwa’.

II.16. W znaczeniu ‘dolna część stopy, podeszwa’ zanotowano w OLA jeszcze kilka zupełnie sporadycznych wyrazów, najpewniej obcego pochodzenia. Ze względu na ich odosobnienie trudno wskazać na jakieś pewne źródło. Są to: słwn. **šola* — *šjō:la* może z niem. *Sohle*, stwn. *sol(a)*, śrwn. *sol(e)* ‘podeszew’ i *pon^lta:l?* (w p. 11), chorw. *kā:nt^a?* (44a) oraz bułg. *təb^lto* (129) może z grec. *τάβλα*.

III. Ślad stopy

III.1.1. Nazwy ‘śladu stopy’ utworzone od rdzenia **stop-*, oznaczone na mapie szarą płaszczyzną, tworzą kilka większych kompleksów oraz liczne rozproszone wysepki. Najczęstsza jest nazwa **stopa*. Na północy tworzy ona przede wszystkim zwarty kompleks obejmujący dialekty polskie (poza peryferycznymi wyspami na północnym zachodzie, na północy, północnym wschodzie i na południu), do którego nawiązują dialekty czeskie w zachodniej połowie kraju i na Śląsku, punkt łużycki 234 (*stopa*), część sąsiadujących dialektów słowackich oraz kilka punktów ukraińskich (*stopa* 415, *stopa* 428). Poza tym zanotowano **stopa* ‘ślad stopy’ w odosobnionym punkcie ukraińskim (*stopa* 436) i rosyjskim (*stopa* 749). Niemal we wszystkich punktach polskich, a także w punkcie łużyckim i w punktach ukraińskich zanotowano wyraz **stopa* także w znaczeniu ‘dolna część nogi, stopa’.

Na południu **stopa* (*sstopa*, *stopa* itp.) w znaczeniu ‘ślad stopy’ zanotowano w jednym punkcie słoweńskim (1) oraz na terenie serbsko-chorwackim w kilku niewielkich wyspach i pojedynczych rozproszonych punktach. W kilku z nich (44a, 50, 59, 78) wyraz **stopa* oznacza też ‘dolną część nogi, stopę’.

Poza tym od rdzenia **stop-* zapisano jeszcze kilka zupełnie rzadkich dalszych derywatów w znaczeniu ‘ślad stopy’. Na północy: ukr. *sstopn’a* w punkcie 413 nad granicą polską i śl. *stopaj* (156, 227), podawany jako gwarowy też przez słownik współczesnego języka słowackiego (SSJ, t. 4: 263, częściej jednak w tym znaczeniu jest śl. *stupaj* (por. SSJ, t. 4: 313–314 oraz HSSJ, t. 5: 532–533). Na południu: chorw. **stopadlo* — *sstopalo* (25), **stopina* — *stopina* (24), mająca potwierdzenie w tym znaczeniu w RHSJ (t. 16: 629) *stopina* ‘trag, slijed’), **stopadlina* — *stopalina* (153) i serb. **stopnikъ* — *stopni:k* obok *trà:g*, *tražina* (76).

III.1.2. Formacje od rdzenia **stop-* w znaczeniu ‘ślad stopy’, oznaczone na mapie płaszczyzną składającą się z kropek, są dosyć rzadkie i występują na ogół w rozproszeniu. Zazwyczaj znaczenie to zanotowano w innych punktach niż ‘stopa’ lub ‘podeszwa stopy’.

Najpierw przedstawię formy występujące w północnej Słowiańszczyźnie, chociaż pełnego ich paralelizmu w znaczeniach ‘stopa’ lub ‘dolna część stopy, podeszwa’ oraz ‘ślad stopy’ nie ma.

Nazwę **stopъnъ* w znaczeniu ‘ślad stopy’ zanotowano sporadycznie na Białorusi (*stup'en* 344, 389), na Ukrainie (*stup'in* 474, 475, *sstupen* 479, *sstupen* 498, *stup'n'i* pl. 502, 514) i w Rosji (*stup'en* 608, *sstup'en* 629). Z tego tylko w p. 479 też w znaczeniu ‘stopa’, **stopъnja* na Ukrainie (*stup'n'a* 478, 479, 503) i w Rosji (*sstupn'a* 761, *stup'n'a* 804, 814), a w punkcie ukraińskim 503 też w znaczeniu ‘stopa’, w punktach rosyjskich zaś 804, 814 też w znaczeniu ‘dolna część stopy, podeszwa’, **stopakъ* — *stupak* na Białorusi (355, tu też w znaczeniu ‘stopa’) i na Ukrainie (433, 435, 477, 494), ros. **stopъka* (*sstupka*, pl. *sstupk'i* 802, 827, 831) i ukr. **stopa* (*stupa* 421, tu też w znaczeniu ‘stopa’).

W dwóch sąsiednich punktach słowackich zapisano w OLA dla ‘ślądu stopy’ nazwę **stopadla* — *stu:pala* (212, 219). W języku ogólnym sł. *stúpadlo* ma między innymi rzadkie znaczenie ‘stopa’ (SSJ, t. 4: 313).

Na szczególną uwagę zasługuje, tworząca niewielki zwarty kompleks, słowacka nazwa ‘ślądu stopy’ **stopajb* (*stupaj*, *stupej* 231, 232, *stupl’aj* 233), do którego nawiązuje sł. *stupaj* (156, 227, por. wyżej) oraz zupełnie odosobniona ukr. **stopajbka* — *stu|pa|ka* (465). Ma ona potwierdzenie w słowackim słowniku historycznym w znaczeniu ‘śląd stopy’ z XVI i XVIII wieku (HSSJ, t. 5: 532–533 *stupej*) oraz w słowniku współczesnym zarówno w znaczeniu ‘stopa’, jak i ‘śląd stopy’ (SSJ, t. 4: 313–314), a także nawiązanie na południu Słowiańszczyzny. W OLA zapisano **stopajb* w tym znaczeniu w trzech punktach słoweńskich (*sto|pa:j* 20, *stu|pa:j* 21, *sto|pa:j* 149), a w słowniku serbsko-chorwackim *stūpaj* występuje między innymi w tym znaczeniu powszechnie od XVI wieku głównie u pisarzy związanych z Dalmacją, a zwłaszcza z Dubrownikiem. W atlasie słoweńskim odnotowano **stopajb* — *stupaj* w znaczeniu ‘stopa’ z dwóch punktów w północno-wschodniej Słowenii (SLA 1, m. 67, s. 173).

W południowej Słowiańszczyźnie w znaczeniu ‘śląd stopy’ zanotowano dwie formacje, znane też z północy: **stopnja* w Słowenii (*štə:pńa* 4, *s’tapne* 6, *stó:pńa* 7) oraz w Bułgarii (*stəp’n’a* 137) i **stopbka*, tworząca zwarty areał obejmujący dialekty bułgarskie (*s’tapka*, *s’tapka*, *s’tapka*, *s’tapka* itp.), z którymi się łączą trzy punkty macedońskie (*s’tupka* 98, *s’tapka* 104, *s’tapka* 113a) i jeden serbski (*s’tupka* 98). Ten drugi wyraz w znaczeniu ‘śląd stopy’ odnotowują też słowniki języka ogólnego: bułgarskiego (RSBKE, t. 3: 329–330 *cmǎnka* znaczenie 2 i BTR, s. 935–936 *cmǎnka* znaczenie 3) i macedońskiego (RMJ *cmanka* II znaczenie 1, ale TRMJ już tego znaczenia nie podaje).

Poza tym na południu zapisano w znaczeniu ‘śląd stopy’ jeszcze dwie formacje oddzielne, a mianowicie: **stopadlba* w kilku punktach macedońskich (*stapalka* 94, 97, *stapalka* 101, 103, *stapalka* 110, *stapalka* 99, *stupal’ka* 95) i jednym bułgarskim (*stupal’k’a* 117) — formację tę w tym znaczeniu potwierdza RMJ (t. 3: 320) oraz **stopinja*, do której po uwzględnieniu różnych redukcji zaliczono, zgodnie z zaleceniem komisji słoweńskiej, następujące zapisy: *stapí:ja* 8, *stupí:na* 9, *stəp’i:n’e* pl. 10, *sto|peńa* 11, *sto|pe:ńa* 12, *stap’ina* 13, *stopí:na* 14, *stopé:je* 16, *stupí:ja* 17, *stup:eija* 18, *sto|peija* 19, *stopí:na* 147. Można mieć wątpliwości, czy w punktach 8, 17, 18 i 19 nie można przyjąć możliwej formacji **stopeja*.

III.2. Wyraz **llaPa* (*ll > t*, *P > b*), tworzący spore areały w znaczeniach ‘stopa’ i ‘dolna część stopy, podeszwa’, w znaczeniu ‘śląd stopy’ został zapisany tylko w kilku punktach: w Czechach (*tlapa* 181), w Polsce (*uaba* 309, *lapa* 310) oraz w Rosji (*lapa* 743, 805). W tych samych punktach notowano go też w znaczeniu ‘stopa’, a w trzech pierwszych też w znaczeniu ‘dolna część stopy, podeszwa’.

III.3. W znaczeniu ‘śląd stopy’ od dźwiękonaśladowczego rdzenia **šljap* występują częściowo te same formacje co w znaczeniu ‘stopa’ i ‘dolna część stopy, podeszwa’, częściowo jednak inne. Formacje **šljapa* i **šljapbka* (*š > č* 195, 196)

mają częściowo podobny zasięg, jak w znaczeniu ‘stopa’. Za pomocą takiej samej płaszczyzny złożonej z poziomych linii prostych zmapowano też sporadyczną formę *Šljapъ* (*Š > č*), występującą w p. 178 (*čla:p, šla:p*). Znaczny teren zajmują formacje nienotowane ani w znaczeniu ‘stopa’, ani w znaczeniu ‘dolna część stopy, podeszwa’, a mianowicie **šljapĚjb* (*Ě > a*) i **šljapota*, zmapowane za pomocą płaszczyzn składających się z ukośnych (o przeciwnym nachyleniu) linii prostych. Formacja **šljapĚjb* ma dwie postaci: pierwotną czeską **šljapějb* (*šla:pjej* 175, 176, 190, wspólnie zmapowano też sporadyczną formację **šljapja* — *šla:pja* 198) i wtórną słowacką z analogicznym *a* (*< ě*) *šlapaj, šlapaj*. Czeska formacja **šljapota* (*šla:pota*, rzadziej *šlapota*) tworzy zwarty areał w zachodniej połowie kraju.

III.4. –

III.5. Wyraz **podъšva* w znaczeniu ‘śląd stopy’ zanotowano tylko w kilku rozproszonych punktach rosyjskich (635, 670, 704, 713, 743, 846). We wszystkich tych punktach zapisywano go też w znaczeniu ‘dolna część stopy, podeszwa’.

III.6. Wyraz **slědb* jest podstawową nazwą dla ‘ślądu stopy’ w OLA. Występuje powszechnie w całej wschodniej Słowiańszczyźnie (*s’l’et, sl’et, s’l’id, sl’id, sl’ied* itp.), a poza tym w sporych wyspach na terenie Polski (*šlat*): na północy, na północnym wschodzie, na pograniczu Małopolski i Śląska i w polskich dialektach przesiedleńczych na Pomorzu i na Dolnym Śląsku, poza tym na Łużycach (*sl’et* 235, 236) oraz w południowej Słowiańszczyźnie w dialektach słoweńskich (*sljet* 2, *sljet* 3, *slit* 6, *slè:d* 8, *slàit* 14, *slè:t* 15, 25, *slejt* 21, *šljet* 146, *sljet* 148), w punkcie chorwackim we wschodniej Austrii (*sljet* 148a) i w punkcie macedońskim na terenie Albanii *šlat* (106). Jest to też nazwa literacka dla ‘ślądu’ w językach wschodniosłowiańskich (por. ros. *след* (SSRLJ, t. 13: 1166–1169), ukr. *сид* (SUM, t. 9: 355–357), brus. *след* (TSBM, t. 5, cz. 1: 200)) i w języku polskim *śląd* (SJPD, t. 8: 1258–1259). W kilku punktach zapisano nazwy opisowe typu **slědb stopy <lapy>* — pol. *šlat stopi* (251), *slet stopy* (252), *šlat stopy, šlat lapy* (323), ukr. *s’l’id stopy* (450).

Notowano też formę żeńską **slěda*: na Ukrainie (*sl’ida* 422, 448, 466, 485, *s’l’ida* 467), w Rosji (*sl’e’da* 532, 465, *s’l’ida* 568) i zapewne w punkcie bułgarskim na terenie rumuńskiego Banatu (*sl’eda* 167) oraz ukr. **slědo* — *sl’ido* obok *s’l’it* (468) i ros. **slědbjo* — *s’l’id’jo* obok *sl’et* (604). Forma żeńska znana jest szerzej gwarom rosyjskim (por. *sl’eda* SRNG, t. 38: 248) oraz językowi bułgarskiemu (por. *sl’eda* RSBKE, t. 3: 227–228; BTR, s. 896), a ros. *sl’edbe, sledbe* w tym znaczeniu potwierdza rosyjski słownik gwarowy spod Nowogrodu i Archangielska (SRNG, t. 38: 252).

III.7. Zapisy *noga* w polskich punktach 311 i 315 należy uznać za przypadkowe, zresztą zapisane obocznie z nazwą *šlat, šlat*.

III.8. –

W znaczeniu ‘śląd stopy’ zapisano w OLA też kilka nazw rodzimych nieznanych w znaczeniu ‘stopa’ lub ‘dolna część stopy, podeszwa’.

III.9. Znaczny teren zajmuje **tragb* i jego derywaty. Wyraz **tragb* o pierwotnym zapewne znaczeniu ‘śląd stopy’ (od rdzenia **tragh-*, od którego pochodzi łac. *trahere* ‘ciągnąć’) tworzy zwarty kompleks obejmujący dialekty chorwackie i serbskie (*tråg, tråk, tra:g* itp.) wraz z dialektami wyspowymi w Austrii, na Węgrzech i w Rumunii. Do kompleksu tego nawiązują też dwa punkty macedońskie (*tråg* 93, *trak* 95). Wyraz ten w tym znaczeniu jest też bogato poświadczony w serbsko-chorwackich słownikach, m.in. w znaczeniu ‘śląd zostawiony przez człowieka, zwierzę lub jakiś przedmiot’, por. *tråg* w RHSJ (t. 18: 510–516) i *mpâz* w RSHKJ (t. 6: 251).

W południowo-zachodnich dialektach macedońskich natomiast notowano formę żeńską **traga*, którą w tym znaczeniu potwierdza też słownik macedoński, por. *mpaza* w RMJ (t. 3: 392). Sporadycznie zapisano też dwa dalsze derywaty macedońskie **traganbka* — *tragaĭn'ka* (92) i **tragalbka* — *trǎgalka* (110) oraz serb. **tražina* — *tražĭna* obok *trā:g* (76), dla których potwierdzenia w innych źródłach w tym znaczeniu nie znalazłem.

III.10. Wyraz **dira* i jego pochodne w znaczeniu ‘śląd stopy’ tworzą kilka wysepek na terenie bułgarsko-macedońsko-serbskim. Formy **dira* (^l*dira*, ^l*dəra* 112, ^l*dira* 853) i formalnie deminutywna **dirbka* (^l*dirka* 115, 133, ^l*dir'ka* 141) tworzą dwie wysepki: na południu na pograniczu macedońsko-greckim oraz na północy na pograniczu bułgarsko-serbskim oraz występują w kilku rozproszonych punktach w Macedonii (90), Bułgarii (121, 133, 141) i na terenie Turcji (853). Forma **dirja* występuje nad Morzem Czarnym (^l*dir'a* 144, 145). Taki układ wskazuje, że formacje te w rzeczywistości mogą mieć szersze zasięgi, niż to pokazują zapisy w OLA, co potwierdzają też źródła słownikowe, por. bułg. *đŭpja* ‘śląd zostawiony przez człowieka lub zwierzę’ (RSBKE, t. 1: 250; RBE, t. 4: 89–90; BER, t. 1: 396), *đŭpka* ‘ts.’ (RBE, t. 4: 89; BER l.c.), mac. dial. *đupa* ‘ts.’ (RMJ, t. 1: 138; TRMJ, t. 1: 451), regionalne sch. *đira/đŭpa* ‘ts.’ (RHSJ, t. 2: 413, znaczenie c; RSHJ, t. 4: 330, znaczenie 3).

III.11. Z rzadszych nazw rodzimych ‘śladu stopy’ można wymienić zapisany na pograniczu czesko-polskim **torb* — (*tor* 203, *tor* 308), mający zapewne pierwotnie znaczenie ‘utarte, przetarte miejsce, utarta droga’ (Boryś SE, s. 638), ‘po której szło zwierzę’ (Machek ES-2, s. 648). Poza tym zanotowano niejasne chorw. ^l*tiriš* we wschodniej Austrii (147a) oraz serb. *štrapatka* (87) we wschodniej Serbii koło miejscowości Knjaževac, notowane zresztą w tym znaczeniu przez RHSJ (t. 17: 845) w pobliskim okręgu Čuprija.

III.12. W znaczeniu ‘śląd stopy’ zanotowano kilka pożyczek obcych, zazwyczaj innych niż dla ‘stopy’ i ‘dolnej części stopy, podeszwy’.

III.13. Tylko jedna pożyczka jest wspólna na przedstawianych mapach. Jest to ^l*talpa* zanotowana w znaczeniu ‘śląd stopy’ raz na Ukrainie Zakarpackiej (483), podczas gdy w znaczeniu ‘stopa’, a zwłaszcza ‘dolna część stopy, podeszwa’ miała szersze zasięgi.

III.14. W znaczeniu ‘śląd stopy’ zanotowano w OLA jeszcze kilka osobnych pożyczek obcych. Jedna z nich, **šlagb*/**šlakb* ze śrwniem. *slag*, *slac*, nwniem.

Schlag o pierwotnym znaczeniu ‘ubita, utarta droga’, wtórnie ‘śląd’ (Boryś SE, s. 604), występuje w OLA w dwóch niewielkich wysepkach: na południowych Morawach (*šlak* 189, 191 i *šlaka* f. 198) oraz na południu środkowej Słowacji i w punkcie słowackim na Węgrzech (*šlak* 219, *šlak* 222, *šlax* 155, 223). Jest ona od dawna dobrze znana między innymi w znaczeniu ‘droga’ i ‘śląd pozostawiony przez człowieka, zwierzę lub jakąś rzecz’ nie tylko językowi czeskiemu (*šlak* MSCS, s. 503; Jg, t. 4: 478–479; Kott, t. 3: 905; PS, t. 5: 1103; SSJČ, t. 3: 699) i słowackiemu (*šl’ak* HSSJ, t. 5: 643–644; SSJ, t. 4: 429–430), lecz także językowi polskiemu (*szlak*, *ślak* od XV wieku (SSTP, t. 8: 572; Linde, t. 5: 394; SJPD, t. 8: 1124–1125)) oraz językom wschodniosłowiańskim, por. ros., ukr. i brus. *шлях* (Vasmer ESRJ, t. 4: 457; ESUM, t. 6: 443).

III.15. Pożyczkę *špura* z niem. *die Spur* ‘śląd’ (na zakończenie na *-a* wpłynął rodzaj żeński wyrazu niemieckiego) w znaczeniu ‘śląd stopy’ zanotowano w OLA sporadycznie na czeskich Morawach (*špu:ra* 205, 206) oraz na Łużycach (*špura* 237). W języku czeskim pożyczka ta w znaczeniu ‘śląd’ ma poświadczenie z języka pisanego (z prasy i z twórczości Jiráska, por. PS, t. 5: 1152; SSJČ, t. 3: 722), natomiast z języka górnolużyckiego podawana jest *špura* tylko w znaczeniu ‘wskazówka zegara’, wywodząca się z niem. dial. *spur* f. ‘ts.’ (Pful, s. 725; Schuster-Šewc, t. 3: 1470). Pożyczka ta w postaciach *špur* m. i *špura* f. ‘śląd zostawiony przez zwierzę’ i ‘koleina, ‘śląd zostawiony przez pojazd’ znana jest także z terenu Polski, z kaszubszczyzny (*špur* Sychta, t. 7: 316; Lorentz PW, t. 5: 1868) oraz spod Złotowa na Pomorzu (*špur* m. i *špura* f. Brzeziński, t. 4: 398).

III.16. Zanotowana sporadycznie pożyczka *trapa* z niem. *die Trappe* w Podróźnej pod Złotowem (249) ma potwierdzenie właśnie z tej miejscowości w słowniku Brzezińskiego (t. 4: 479 — *trapa* śląd stopy ludzkiej i nogi zwierzęcia’).

III.17. Zupełnie odosobniony **sinjalb*, zanotowany na wyspie Dugi Otok (*si^hŋa:l*, *si^hŋa:l*, *sy^hŋa:l*, *sy^hŋa:l* 37), zapewne wywodzi się od formy łacińskiej z sufiksem *-alis* od *signum* ‘znak’ (por. Skok, t. 3: 221 s.v. *senj*).

III.18. Dla najpewniej zapożyczanego sporadycznego chorw. *š^ltofⁿⁱ* z Istrii (22) nie potrafię podać źródła.

* * *

Jednakowe opracowanie map oraz paralelne przedstawienie bogatych materiałów *Ogólnosłowiańskiego atlasu językowego* (OLA) i innych opracowań gwarowych oraz źródeł historycznych pozwoliło na szczegółowe uchwycenie podobieństw i różnic w nazwach tych trzech desygnatów.

Występowanie licznych wspólnych nazw dla ‘stopy’ i ‘podeszwy’ (dolnej części stopy) jest zupełnie zrozumiałe, dzieje się to na zasadzie mieszania nazw całości (‘stopy’) i jej części (‘podeszwy’). W wielu wypadkach występują te same wyrazy, które mają w tych znaczeniach różne zasięgi terytorialne. Zdarzają się jednak także wypadki, kiedy w tym samym punkcie notowano ten sam wyraz

w obu znaczeniach. W szczegółach są tu znaczne różnice, co pokazują przedstawione mapy i wszechstronny komentarz.

Oczywiste jest także przenoszenie pierwotnych nazw ‘stopy’ i ‘podeszwy’ na ‘ślad stopy’. Szczególnie duży zasięg ma wyraz *stopa* zarówno w znaczeniu ‘dolnej części nogi’, jak i ‘śladu po przejściu człowieka lub zwierzęcia’, dotyczy to zwłaszcza obszaru języka polskiego.

Okazuje się wreszcie, że również widoczny jest wpływ odwrotny: pierwotne nazwy ‘śladu stopy’ (np. **slědъ*) pojawiają się w znaczeniu ‘stopy’ i ‘podeszwy’. W tych przeniesionych znaczeniach nazwy te mają zazwyczaj dosyć ograniczone zasięgi. Nie jest to jednak zupełnie przypadkowe, ponieważ potwierdzają to też inne źródła, zarówno wcześniejsze opracowania gwarowe, jak i źródła pisane. Można też wskazać przypadki, kiedy ten sam wyraz zanotowano w tym samym punkcie we wszystkich trzech omawianych tu znaczeniach. Stosunkowo najczęściej ‘ślad’ ma nazwy osobne.

Wiele nazw budzi różne trudności interpretacyjne, szczególnie dotyczy to rozdzielenia licznych derywatów od rdzenia **step-/*stop-* i wtórnego **stq̄p-*, motywowanego ‘stąpieniem, stawianiem kroków’. Wprowadzam tu pewne modyfikacje do wcześniejszego opracowania w OLA 9 (m. 46).

Literatura

- AUM, 1984, *Атлас української мови*, т. 1: *Полісся, Середня Наддніпрянищина і суміжні землі*, редактор тому І.Г. Матвіяс, Київ.
- BER, 1971–, *Български етимологичен речник*, ред. В. Георгиев (И. Дуриданов, М. Рачева, Т.А. Тодоров), София.
- BEZLAJ F., 1977–2005, *Etimološki slovar slovenskega jezika*, knj. 1–4, Ljubljana.
- BORYŚ SE, 2005, BORYŚ W., *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków.
- BRZEZIŃSKI W., 1995, *Słownik gwary wsi Podróżna w Żłotowskiem*, t. 4: *Prz–T*, Warszawa.
- BTR, 1996, *Български тълковен речник*, ред. Л. Андрейчин и др., четвърто издание допълнено и преработено от Д. Попов, София.
- ČDL, 1976, *Čakavisch-deutsches Lexikon*, Teil 1: von M. Hraste, P. Šimunović unter Mitarbeit und Redaktion von R. Olesch, Köln-Wien.
- DAL, 1955–1956, ДАЛЬ В., *Толковый словарь живого великорусского языка*, т. 1–4, Москва.
- DRVOŠANOV, 2005, ДРВОШАНОВ В., *Анатомската лексика за човекот во македонските говори*, Скопје.
- ESBM, 1978–, *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы*, рэд. В.У. Мартынаў, Мінск.
- ESSJ 1974–, *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд*, ред. О.Н. Трубачев, Москва.
- ESUM, 1982–2012, *Етимологічний словник української мови*, ред. О.С. Мельничук, т. 1–6, Київ.
- GbSl, 1903–1916, GEBAUER J., *Slovník staročeský*, d. 1–2, Praha.
- HRINČ, 1907–1909, ГРИНЧЕНКО Б., *Словарь української мови*, т. 1–4, Київ.
- HSBM, 1982–, *Гістарычны слоўнік беларускай мовы*, рэд. А. Жураўскі, Мінск.
- HSSJ, 1991–2008, *Historický slovník slovenského jazyka*, ред. М. Majtán, т. 1–7, Bratislava.

- JG, 1835–1839, JUNGMANN J., *Slovník česko-německý*, t. 1–5, Praha.
- KOTT, 1878–1893, KOTT F.Š., *Česko-německý slovník, zvláště gramaticko-frazeologický*, sv. 1–7, Praha.
- LAB, 1993–1998, *Лексічны атлас беларускіх народных гаворак у пяці тамах*, рэд. М.В. Бірыла, Ю.Ф. Мацкевіч, Мінск.
- LINDE, 1854–1860, LINDE M.S.B., *Słownik języka polskiego*, t. 1–6, Lwów, wyd. 3. fotooffsetowe, Warszawa 1951.
- LORENTZ PW, 1958–1983, LORENTZ F., *Pomoranisches Wörterbuch*, fortgeführt von F. Hinze, Bd. 1–5, Berlin.
- MACHEK ES-2, 1968, MACHEK V., *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha.
- MIKLOSICH F., 1862–1865, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Vindobonae.
- MSČS, 1978, BĚLIČ J., KAMIŠ A., KUČERA K., *Malý staročeský slovník*, Praha.
- NPVF, 1996, PIRONA G.A., CARLETTI E., CORGNALI G.B., *Il nuovo Pirona Vocabolario Friulano*, Udine 1992. Ristampa della seconda edizione 1996, Udine.
- OLA 9, 2009, *Общеславянский лингвистический атлас*. Серия лексико-словообразовательная, вып. 9: *Человек*. *Ogólnosłowiański atlas językowy*, Seria leksykalno-słowotwórcza, t. 9: *Człowiek*, red. J. Siatkowski, J. Waniakowa, Kraków.
- OSTROWSKI B., 1991, Płośna 'stopa' — gwarowy archaizm leksykalny?, „Język Polski” 71, s. 239–242.
- OŽEGOV, 2008, ОЖЕГОВ С.И., *Толковый словарь русского языка*, 25-е издание, под общей редакцией Л.И. Скворцова, Москва.
- PFUL, 1968, PFUL K.B. [Ch.T. PFUHL], *Lužiski serbski slovník. Lausitzisch Wendisches Wörterbuch*, Bautzen, [wyd. 1. Budyšin 1866].
- PLET, 1894–1895, PLETERŠNIK M., *Slovensko-nemški slovar*, d. 1–2, Ljubljana.
- PS, 1933–1957, *Přiruční slovník jazyka českého*, d. 1–8, Praha.
- RAMOVŠ Fr., 1924, *Historična gramatika slovenskega jezika 2: konzonantizem*, Ljubljana.
- RBE, 1977–, *Речник на българския език*, ред. К. Чолакова, София.
- RHSJ, 1880–1976, *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, d. 1–23, Zagreb.
- RMJ, 1961–1966, *Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања*, ред. Б. Конески, т. 1–3, Скопје.
- RSBKE, 1955–1959, *Речник на съвременния български книжовен език*, ред. С. Романски, т. 1–3, София.
- RSHJ, 1959–, *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Београд.
- RSHKJ, 1967–1976, *Речник српскохрватског књижевног језика*, Матица српска (Матица хрватска), т. 1–6, Нови Сад–(Зagreб).
- SCHUSTER-ŠEWIC H., 1978–1996, *Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache*, Bd. 1–5, Bautzen.
- SDRJ, 1988–, *Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.)*, ред. Р.И. Аванесов, Москва.
- SGPA, 1977–, *Słownik gwar polskich*, oprac. przez Zakład Dialektologii Polskiej Instytutu Języka Polskiego PAN w Krakowie pod kier. M. Karasia, od t. 2. pod kier. J. Reichana, od t. 6. pod kier. J. Okoniowej, Wrocław.
- SGPK, 1900–1911, KARŁOWICZ J., *Słownik gwar polskich*, t. 1–6, Kraków.
- SIATKOWSKI J., 2005, *Słowiańskie nazwy wykonawców zawodów w historii i dialektach*, Warszawa.
- SIATKOWSKI J., 2012, *Słowiańskie nazwy części ciała w historii i dialektach*, Warszawa.
- SJPD, 1958–1969, *Słownik języka polskiego*, pod red. W. Doroszewskiego, t. 1–11, Warszawa.
- SJS, 1966–1997, *Slovník jazyka staroslověnského*, red. J. Kurz, Z. Hauptová, t. 1–4, Praha.
- SKOK P., 1971–1974, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knj. 1–4, Zagreb.
- SLA 1, 2011, *Slovenski lingvistični atlas*, 1: *Človek (telo, bolezni, družina)*, red. J. Škofic, 1: *Atlas*; 2: *Komentarji*, Ljubljana.
- SŁAWSKI SE, 1952–1982, SŁAWSKI F., *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. 1–5, Kraków.
- SŁPOGR, 1979–1986, *Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча у пяці тамах*, рэд. Ю.Ф. Мацкевіч, т. 1–5, Мінск.

- SNOJ M., 2003, *Slovenski etimološki slovar*, Druga pregledana in dopolnjena izdaja, Ljubljana.
- SrezMat, 1893–1912, СРЕЗНЕВСКИЙ И.И., *Материалы для Словаря древнерусского языка*, т. 1–3, Санкт-Петербург.
- SRJ XI–XVII, 1975–, *Словарь русского языка XI–XVII вв.*, ред. С.Г. Бархударов (Ф.П. Филин, Д.Н. Шмелев, Г.А. Богатова, В.Б. Крысько), Москва.
- SRNG, 1965–, *Словарь русских народных говоров*, составил (с 2 тома гл. ред.) Ф.П. Филин (Ф.П. Сороколетов), Москва–Ленинград–Санкт-Петербург.
- SSJ, 1959–1968, *Slovník slovenského jazyka*, red. Š. Peciar, t. 1–6, Bratislava.
- SSJČ, 1960–1971, *Slovník spisovného jazyka českého*, red. V. Havránek, t. 1–4, Praha.
- SSKJ, 1970–1991, *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, knj. 1–5, Ljubljana.
- SSN, 1994–, *Slovník slovenských nářečí*, red. I. Ripka, Bratislava.
- SSRLJ, 1950–1965, *Словарь современного русского литературного языка*, ред. Ф.П. Филин, т. 1–17, Москва–Ленинград.
- SSTP, 1953–2004, *Slovník staropolski*, red. S. Urbańczyk, t. 1–11, Warszawa–Kraków.
- SUM, 1970–1980, *Словник української мови*, ред. І.К. Білодід, т. 1–11, Київ.
- SYCHTA B., 1967–1976, *Slovník gwar kaszubskich na tle kultury ludowej*, t. 1–7, Wrocław.
- TRMJ, 2003–, *Толковен речник на македонскиот јазик*, гл. ред. К. Конески, Скопје.
- TSBM, 1977–1984, *Тлумачальны слоўнік беларускай мовы*, пад рэд. К.К. Атраховіча (К. Крапівы), т. 1–5, Мінск.
- VASMER ESRJ, 1964–1973, ФАСМЕР М., *Этимологический словарь русского языка*, перевод с нем. и дополнения О.Н. Трубачева, т. 1–4, Москва.
- ZARĘBA AJŚ, 1969–1996, ZARĘBA A., *Atlas językowy Śląska*, t. 1–7, Kraków, t. 8, Warszawa.

Slavic words for ‘foot’, ‘sole’ and ‘footprint’ in the light of dialectal material and historical sources

Summary

The subject of analysis are the Slavic words for ‘foot’, ‘sole’ and ‘footprint’. Similar mapping and parallel presentation of the material from the General Slavic Linguistic Atlas and other dialectal materials and historical sources allowed for identifying detailed similarities and differences in the names of the three discussed designata. The analysis of the material revealed that there are numerous shared names for ‘foot’ and ‘sole’ (the bottom surface of the foot) and this is the result of mixing up the names for the whole (‘foot’) and its part (‘sole’). The same lexemes carrying those meanings often have various geographical ranges. It also happens that in the same place one word is used in both meanings. There are considerable differences in details and this is what the maps with the accompanying commentaries show. It is also obvious that the original names for ‘foot’ and ‘sole’ are transferred and used as names for ‘footprint’. The word *stopa* [foot] has a very wide range and is used to designate both ‘the lower part of a leg’ and ‘a mark left by a human or animal foot’ (especially in Polish). It is also possible to notice the opposite influence: the original names for ‘footprint’ (e.g. **slědy*) may have the meaning of ‘foot’ and ‘sole’. The names with transferred meanings usually have a limited range. It happens that in a given location one and the same word appears in all three meanings. Of the discussed designates ‘footprint’ is the one that relatively most often has separate names. Many of the analysed names raise various interpretative problems, especially when it comes to distinguishing various derivatives of the root **step-/*stop-* and the secondary **stop-* which comes from ‘stepping’. Here is where some modifications to the earlier description in the General Slavic Linguistic Atlas (OLA, map 46) have been introduced by the author.